

DIIS's svar på kritik af udredningen om "Danmark under den kolde krig"

Det foreliggende korte svar kan ikke gå ind på alle punkter af den fremførte kritik, men må nødvendigvis koncentrere sig om nogle hovedpunkter. Det bedste og mest omfattende svar på kritikken er i sagens natur det foreliggende værk.

Påstande om opgavestillingen på det militære område

Det overordnede indtryk af den kritik, som er fremført i et dokument på Forsvarsakademiets hjemmeside og under en pressekonference på Forsvarsakademiet den 31. august 2005, er, at den hviler på en blanding af forkerte præmisser og usaglige og udokumenterede påstande, kombineret med en drabelig sprogbrug på pressekonferencen samme dag.

Dette udelukker ikke, at kritikken på et af sine kernepunkter – ønsket om, at udredningen havde leveret en "operativ-dynamisk analyse" af det militære forhold mellem Øst og Vest rummer relevante betragtninger. DIIS er selvsagt enig i, at en sådan analyse ville være ønskelig for en dybere forståelse af de militære problemstillinger, men denne opgave har ikke været stillet som mål for udredningsarbejdet i regeringens kommissorium. Kritikken er i øvrigt selv inde på de problemer, det rejser at få adgang til de relevante militære kilder fra dansk og vestlig side.

Sagen er dog først og fremmest, at dokumentet på Forsvarsakademiets hjemmeside står helt alene med den fortolkning af kommissoriet, at det kræver en analyse af de "operativ-dynamiske" forhold. Dette har ikke været fortolkningen af kommissoriet, hverken i to på hinanden følgende DUPI- og DIIS-bestyrelser med medlemmer fra Statsministeriet, Udenrigsministeriet og Forsvarsministeriet, eller hos de danske militære myndigheder, der har været adspurgt om muligheden for at anvende klassificeret dansk operativt materiale i udredningen. Retningsgivende for de danske militære myndigheders afvisning af denne mulighed har netop været myndighedernes læsning af kommissoriet, som alene kræver en gennemgang af den østlige trussel på det militære, efterretningsmæssige og andre områder.

DIIS har følgelig løst kommissoriets opgave, sådan som det er forlangt, og i fuld overensstemmelse med den metodik for trusselsanalyser, som FE og andre efterretningstjenester har betjent sig af under hele den kolde krig – en gennemgang af modstanderens kapabiliteter, planlægning og hensigter. Lad det endnu engang være understreget, at det fulde billede får man selvfølgelig kun ved en analyse af både "fjendens forhold" og "egne forhold", men kommissoriet stillede alene opgaven at undersøge "fjendens forhold" på dette område. At fremstille dette som nærmest

værdiløst, ville samtidig være et hårdt angreb på den anvendte metodik i efterretningstjenesternes trusselsanalyser under den kolde krig.

Påstand om udredningens trusselsdefinition

Det påstås, at udredningen har en steril trusselsdefinition, som i høj grad baserer sig på fjendens hensigter (intentioner), og at dette ”låser skyklapperne fast”. Dette er forkert, hvilket bl.a. en læsning af udredningens kapitel 4 om trusselsbegreb og trusselsvurderinger viser. Intentionsanalysen indtager en beskeden plads i FE’s trusselsvurderinger, og det samme er tilfældet i DIIS’s udredning, der ligesom FE i helt overvejende grad koncentrerer sig om kapabilitet og planlægning og argumenterer for rigtigheden af denne prioritering.

Påstande om ”skabsrevisionisme”, ”revisionisme”, ”revisionistisk hovedtese”, ”ækvidistancetænkning”, ”neutralisme” og ”vest-kritiske holdninger” mv.

Disse påstande er alene opstået i kritikerens fantasi. Udredningens hovedperspektiv på Øst-Vest-konflikten er fremlagt i kapitel 3 og rummer de helt klare og grundlæggende distinktioner mellem de østlige diktaturstater og de vestlige demokratier. Om det sovjetiske og de østlige systemer hedder det ordret i dette kapitel, side 60:

”Det centrale er, at Sovjetunionen i mere end to generationer var et diktatur med ideologisk ensretning, ekstreme politistatmetoder, kontrol med økonomi, åndsliv og videnskab, hermetisk lukkede grænser og ekstrem hemmeligholdelse af politiske, militære og økonomiske data. Sovjetstaten var i ekstrem grad voldelig mod egen befolkning. Specielt under Stalin foregik der en indespærring og masseudryddelse af millioner af mennesker i et vidtstrakt system af koncentrationslejre. Fra slutningen af 1940erne karakteriserede mange af disse træk også de østeuropæiske lande. Efter Stalins død i 1953 ophørte den mest ekstreme udøvelse af masseterror. Men kun i undtagelsestilfælde førte Khrusjtjovs opgør med Stalin i den hemmelige tale til SUKP’s 20. partikongres i 1956 (se kapitel 5) til andet og mere end begrænsede og strengt kontrollerede opgør med de kommunistiske systemers forbrydelser mod millioner af egne borgere.”

Denne karakteristik gentages i en ny variation i bd. 4, s. 15. Det i kapitel 3 fremlagte overordnede perspektiv på forskellen mellem Øst og Vest bærer hele udredningen og burde få enhver tale om ”ækvidistancetænkning” og ”neutralisme” til at forstumme.

Påstanden om, at udredningen skulle være baseret på en ”revisionistisk hovedtese” falder allerede af den grund. Dette bliver til overflod klart, når det betænkes, at udredningens beskrivelse af den sovjetiske trussel i kraft af en offensiv militær strategi og dertil hørende planlægning og efterretningsaktiviteter i alt væsentligt er sammenfaldende med FE’s trusselsvurderinger som gengives i stor detalje og med overvejende tilslutning i udredningen. Udredningens gennemgang af østlige øvelsesdokumenter og efterretningsmateriale ændrer ikke noget væsentligt i dette overordnede billede.

Tanken om, at udredningen skulle være båret af en ”revisionistisk hovedtese” er et eksempel på, at det ene fantasme føder det andet. Denne forestilling er formentlig opstået

gennem en anden fordrejet læsning af udredningen, nemlig at den skulle være præget af ”vest-kritiske holdninger”. Kritikken er forfejlet, men bygger formentlig på den beskedne del af den samlede udredning, hvor den sikkerhedspolitiske situation i 1980’erne i henhold til kommissoriet skal gennemgås særlig grundigt. I analysen og perspektivering af 1980’ernes sikkerhedspolitiske situation både nationalt og internationalt, især i de første år af 1980’erne, inddrages her ganske naturligt de forskellige sikkerhedspolitiske og militærpolitiske strategier hos de vigtigste vestlige aktører. At der var divergencer mellem alliancepartnerne og mellem de amerikanske myndigheder internt mht. den ”grand strategy”, som rettelig burde anlægges over for Sovjetunionen, er ikke nogen nyhed, men udredningen har på grundlag af centrale, nyligt afklassificerede dokumenter fra amerikanske myndigheder, herunder efterretningskilder, centralt placerede førstehåndskilders memoirer mm. kunnet uddybe billedet. Det var klart i samtiden og fremstår med endnu større tydelighed i dag, at formålet med den amerikanske ’grand strategy’ var at presse Sovjetunionen over en bred front. Dette er de amerikanske kilders egne udsagn og ikke noget, udredningen har opfundet eller påstået.

Det fremgår ligeledes af de amerikanske kilder, at man fra amerikansk side var klar over, at Sovjetunionen følte sig presset. Både udredningen og kritikken er helt på det rene med, at disse begivenheder indgik i et dynamisk samspil mellem østlige og vestlige offensive og defensive initiativer og tiltag, og at især første halvdel af 1980’erne ikke just var et billede på den mest stabile og sikre situation, man kunne forestille sig i verden. Kritikken bliver imidlertid direkte usaglig, når den derefter fremhæver, at det skulle være et fremmed synspunkt for udredningen, at den amerikanske og i videre forstand den vestlige styrkepolitik medvirkede til at demontere det østlige imperium og Warszawapagten. (Dokumentet på Forsvarsakademiets hjemmeside, s. 25).

Hvad udredningen har at sige om dette er grundlæggende udtryk for et ikke-deterministisk historiesyn, og at der som bekendt kan forekomme enten store gevinster eller store tab, når man spiller med store indsatser. Nærmere står der herom bl.a.:

Det er ikke udredningens ærinde at gå i rette med repræsentanterne for de to grand strategies eller at frakende dem hver især moralsk og principielt funderede motiver. Ej heller at udelukke, at sejrstrategien hjalp med til at fremskynde de positive udviklinger, som førte til det østlige systems sammenbrud, selv om det i sidste instans ikke kan afgøres, om sejrstrategien var nødvendig for at få Sovjetunionen til at bryde så hurtigt sammen, som den gjorde. [...] Anskuet i orden-/retfærdighedsperspektiv var det ikke sådan, at den ene part foretrak det stabile tyranni, mens den anden part ville af med det. Begge parter ville af med tyranniet og frem til retfærdighed, men med forskellige grader af tålmodighed og risikotagning og med forskellige metoder. (Bd. 4. s. 84-85)

Endvidere hedder det i udredningen under den ene af de to hjælpeforklaringer på Sovjetunionens sammenbrud, som den opererer med:

I et videre perspektiv er der imidlertid næppe tvivl om, at den vestlige, primært amerikanske offensiv var medvirkende til at bevidstgøre de sovjetiske ledere om den dybtgående systemkrise, de befandt sig

i, og dermed formentlig fremskyndede det sovjetiske politikskift senere i 1980'erne (se kapitel 60). (Bd. 4, s. 83).

Påstande om, at udredningens trussels- og situationsopfattelse er på linje med de styrende holdninger hos det daværende sikkerhedspolitiske flertal

Disse usaglige påstande er i realiteten allerede gendrevet på de foregående sider. I al almindelighed blot dette: at beskrive og analysere en bestemt sikkerhedspolitik er ikke det samme som at bifalde den. Dertil kommer, at der faktisk er adskillige kritiske bemærkninger i udredningen om det alternative flertals sikkerhedspolitiske tænkning og politik.

Til slut blot et par ekstra bemærkninger til yderligere uddybning af, at udredningens opfattelser ikke kan konstrueres som værende på linje med de styrende holdninger hos det daværende sikkerhedspolitiske flertal. Ser vi først på dobbeltbeslutningen, hedder det i udredningen (bd. 4, s. 40), at fastholdelsen af deployeringsdelen af dobbeltbeslutningen var et af de vestlige politiske og militære tiltag, der bidrog til den fundamentale ændring i sovjetisk udenrigspolitik i sidste halvdel af 1980'erne. Baggrunden for denne konklusion er nærmere udredt i bd. 3. Således hedder det (s. 64), at en simpel opgivelse af vestlige deployeringer efter dobbeltbeslutningen i 1979 ville have svækket nytænkerne i den interne diskussion i den sovjetiske ledelse og reduceret sandsynligheden for en afslutning på den kolde krig.

Hvad angår SDI siger udredningen (bd. 3, s. 65-6), at SDI-programmet i sidste ende blev et ekstra argument for reformtilhængerne i de interne sovjetiske overvejelser om fundamentale ændringer i sovjetsystemet og sovjetisk udenrigspolitik. Alt i alt pressede Reagan-administrationens politik over for Sovjetunionen i første halvdel af 1980erne - uanset at den indebar en række risici - den sovjetiske ledelse i retning af et opgør med traditionel sovjetisk udenrigspolitik. USA's og NATO's styrkepolitik var ikke den grundlæggende årsag til Sovjetunionens sammenbrud og afslutningen på den kolde krig, men den vestlige styrkepolitik bidrog på flere måder til dette resultat.

Undersøgelsens prioriteringer

På det militære område har det været DIIS opgave at opfylde kommissoriets ord om at beskrive og vurdere "den kvantitative og kvalitative konventionelle styrkeopbygning i Sovjetunionen og de andre østlande over perioden med særligt henblik på at beskrive truslen i form af et angreb på Vesteuropa og i forbindelse hermed truslen mod dansk territorium". Herudover ønskedes en behandling af den sovjetiske udvikling og deployering af kernevåben samt doktrinerne for deres brug.

Kommissoriets opgaveformulering kan dækkes på forskellig vis, og ved alle store undersøgelser må der prioriteres. Det er vores klare opfattelse, at vi har dækket kommissoriets ønsker gennem de forskellige kapitler, der beskriver de militære forhold, jf. det følgende. I det dokument, som Forsvarsakademiet den 31. august 2005 placerede på sin hjemmeside, kritiseres DIIS for ikke at have inddraget officerer i undersøgelsen. Det er rigtigt, at der ikke har været officerer fast tilknyttet udredningen, men det er ikke rigtigt, at vi ikke har rådspurgt den militære ekspertise. Det har vi løbende gjort, og i vidt

omfang. Vores resultater med hensyn til Warszawapagtens planer mod Danmark har desuden været fremlagt i flere større militære fora, således for Søløjtnantselskabet, for Forsvarsministeriets medarbejdere samt for en international ekspertise (omfattende højtstående officerer, bl.a. den tidligere chef for National Security Agency (NSA) militærhistorikeren, generalløjtnant William E. Odom) på en konference arrangeret af Parallel History Project on NATO and the Warsaw Pact (PHP) på Spitzbergen i 2003. Hvis vores opgave havde bestået i den af Michael Clemmesen ønskede ”operativt-dynamiske” analyse, havde inddragelse af militær sagkundskab selvsagt været nødvendig.

Hovedprioriteringen i forbindelse med undersøgelsen har været at fokusere på den sovjetiske militærdoktrin, på den offensive strategi, der var foreskrevet i militærdoktrinen og ikke mindst på de offensive krigsplaner, som Warszawapagten til stadighed raffinerede over for Vesteuropa og herunder Danmark. Forholdet mellem øvelsesplaner og krigsplaner er udførligt analyseret og beskrevet, og planernes udvikling og modifikationer gennem årene er søgt beskrevet og rekonstrueret så detaljeret som muligt. I tilgift til det af forskningen allerede kendte østtyske kildemateriale er det under særdeles vanskelig arbejdsforhold lykkedes at fremdrage et ganske omfattende materiale om de polske angrebsplaner mod Danmark og Holland i forbindelse med den såkaldte ”kystfrontoperation” (se navnlig bd. 1, s. 630-44 og bd. 2, s. 603-42). Den sovjetiske kernevåbendoktrins variation over tid er fulgt, ligesom grundsætningerne for indsættelse af kernevåben på slagmarken nøje er beskrevet. Undersøgelsen har her kunnet udnytte den tyske forsker og officer Harald Nielsens vigtige arbejde ”DDR und die Kernwaffen – Die nukleare Rolle der Nationalen Volksarmee im Warschauer Pakt” fra 1998 samt anden litteratur.

Den offensive strategi har vi kunnet følge fra de første polske øvelsesplaner for en invasion af Danmark i 1950 og frem til modifikationen af den under Gorbatjov. En særlig betoning er foretaget af den polske militære planlægning, fordi Polen - til dels efter eget ønske – havde Danmark som hovedopgave i tilfælde af krig og af Sovjetunionen var sat til at erobre Danmark på en 14 dages tid.

DIIS har udført et stort arbejde specielt med hensyn til først at indhente og siden at gøre et omfattende og vanskeligt tilgængeligt polsksproget materiale klar for offentligheden. Mange af de oplysninger og forhold, der fremlægges, er helt nye for den internationale militærhistoriske forskning og har international betydning ved det lys, der kastes over de stadig hemmeligholdte sovjetiske planer og overvejelser. I kraft af de her fremlagte planer og militære forberedelser er Danmark og Kystfrontområdet rykket frem som det område, der er bedst beskrevet i litteraturen overhovedet, hvad angår de operative planer for offensiven mod Vesteuropa under den kolde krig.

De forskellige *grunde*, Sovjetunionen havde til at opretholde sin offensive strategi, er også behandlet. Afskrækkelseshensynet var fundamentalt og beroede ikke mindst på, at man gennem strategien havde en udgangsfordel i forhold til USA i tilfælde af en storkrig. Men der var også pagtinterne - disciplinære - grunde til at opretholde den offensive strategi, der militært betød, at blev Polen holdt i en sovjetisk skruestik.

At konsekvenserne af at opretholde den offensive strategi var yderst uheldige for stabiliteten og den sikkerhedspolitiske situation i Europa, er også beskrevet i fremstillingen. Det hedder således, at en betydelig potentiel trussel blev det sikkerhedspolitiske hovedvilkår for Danmark, Norge, Forbundsrepublikken Tyskland og andre stater, der umiddelbart ville komme i berøring med den østlige krigsmaskine (bd. 4, s.64). Der påpeges også de katastrofale konsekvenser selv af en konflikt, der blev holdt på konventionelle område. Det hedder f.eks. om krigsbilledet i 1980'erne: "Selv om en krig ikke startede på det nukleare niveau, ville den antage en ekstrem voldsom karakter med enorme tab som følge" (bd. 3, s. 550).

Det er derfor også vildledende, når det i pressen fremstilles, som om vi ikke erkender, at der var en trussel mod Vesteuropa fra Warszawapagtens side. Hvis nogen skulle være i tvivl på dette punkt, bedes de læse de sider, der omhandler mulig østlig indsættelse af kernevåben mod Danmark i tilfælde af krig (bl.a. bd. 2, s 636). Også på dette punkt er der fremdraget nyt, til dels enestående materiale i de polske arkiver. Men det er ikke DIIS' opfattelse – ligeså lidt som det var de vestlige efterretningstjenesters opfattelser under den kolde krig, at Øst blot ventede på en gunstig lejlighed til at angribe Vesten. DIIS deler stort set den hjemlige militære efterretningstjenestes datidige opfattelse, at "Sandsynligheden for en væbnet konflikt mellem NATO- og Warszawapagtlandene må vurderes som værende ringe, men muligheden herfor består dog. En sådan konflikt kunne tænkes som følgevirkning af militær pression, der igen kunne være resultat af en sovjetisk opfattelse af, at

- solidariteten inden for NATO og dermed Alliancens vilje og evne til forsvar var blevet væsentligt forringet, eller at
- indre uro afgørende havde svækket et eller flere NATO-lande"(bd.2, s. 565).

Denne vurdering blev gentaget uændret gennem 1970'erne i de forskellige udgaver af den officielle trusselsanalyse "Truslen mod Danmark", men synes at dække FE's opfattelse af truslen fra Øst gennem de næsten tredive år efter Cubakrisen i 1962.

Man kan sige, at den datidige intentionsanalyse gentages af Michael Clemmesen i dag, når han s. 14 om den ustabile militære situation, der var fremkaldt af den sovjetiske doktrin, skriver "Ikke på grund af en egentlig aggressiv hensigt ...".

Udredningen betoner, at Vesten i *samtiden* jo ikke kunne basere sin sikkerhed på intentionsanalyser, men måtte forberede sig militært på alle eventualiteter.

En anden hovedprioritering for udredningen har været at fremlægge det officielle danske militære trusselsbillede, således som den danske militære efterretningstjeneste fremlagde det i sine analyser gennem årene. Dette er sket ved over små 200 sider at gennemgå de mange tusind sider efterretningsrapporter, som var produktet af FE's analysearbejde gennem 40 år. Meget af det vi selv beskriver – altså nutidsvurderingen – forstår vi i øvrigt som supplement til FE's professionelle arbejde.. Et supplement, der afspejler ny viden, fordi der har været adgang til nye kilder. Men stort set er udredningen på linje med FE.

Behandlingen af udviklingen i 1980'erne

I det følgende fremlægges nogle hovedpunkter af det militære billede i 1980'erne, som tilsyneladende er en af de dele af udredningen, der har skabt mest røre.

Inden udredningens tolkning af den militære situation 1980'erne fremlægges, vil det være nødvendigt ret udførligt at beskrive, hvad der *ikke* har været vores udgangspunkt for fortolkningen af 1980'erne, men hvad flere kritikere vedholdende postulerer, at vi mener, og hvad de har søgt at skabe et billede i offentligheden af, at vi mente. Sagen drejer sig om NATO-øvelsen "Able Archer" i 1983.

Hvad der ikke er udredningens optik eller tolkning af 1980'erne

To kritikere af udredningen (Jens Gregersen og Michael Clemmesen) hævder, at vores billede ikke blot af 1980'erne, men af hele den kolde krig er ensidigt og fordrejet, og at det er bestemt af en særlig tolkning af den bekendte NATO-kerneåbning "Able Archer" fra nov. 1983.

Under denne store øvelse, der også omfattede Danmark, blev der introduceret nye procedurer for frigivelse af de vestlige kernevåben. Det skal bemærkes, at NATO-dokumenterne fra "Able Archer" fortsat er klassificerede. Øvelsen skabte af flere årsager nogen uro i Sovjetunionen og bevirkede, at der blev indført øget beredskab i Warszawapagten under øvelsen, og at udvalgte kernevåbenstyrker blev klargjort i det baltiske militærdistrikt, Polen og Østtyskland.

Den tidligere efterretningsmand Jens Gregersen har i en kronik i Berlingske Tidende (28. juli) og i et efterfølgende indlæg (bragt sst. den 22. august som svar på DIIS' korrektioner til hans kronik) søgt at miskreditere hele undersøgelsen ved

- at hævde at vores behandling af "Able Archer" er et hovedpunkt i udredningen;
- at hævde at det er vores tolkning, at NATO-øvelsen i 1983 bragte verden tæt på et atomragnarok;
- at hævde, at der slet ikke var noget øget sovjetisk beredskab under "Able Archer". DIIS kan ifølge Gregersen ikke anføre primærkilder til det øgede østlige beredskab, idet Vestens oplysninger om situationen byggede på dobbeltagenten Oleg Gordijevskij, der sad i London og ikke kunne have nogen viden om de militære reaktioner i Øst. Påstanden om det øgede østlige beredskab under "Able Archer" er derfor ifølge Gregersen "grundløst gætteri" fra DIIS' side.

Udredningen behandler "Able Archer"-øvelsen temmelig indgående, fordi den indtager en fast plads i den videnskabelige litteratur og i det almindelige billede af forholdet mellem supermagterne i 1980'erne. Havde vi ikke inddraget øvelsen og vurderet dens betydning, ville vi med rette være blevet kritiseret. Men som det fremgår af udredningens tekst og af det følgende udgør Gregersens påstande (der viderebringes af Forsvarsakademiet gennem Michael Clemmesen) en helt fordrejet og forkert gengivelse

såvel af vores fremstilling som af vores tolkning i udredningen. Udredningen skildrer *ikke* den internationale situation under ”Able Archer” som en overhængende krisesituation, hvor det var meget tæt på kernevåbenkrig (jf. bd. 3, s. 512) – en række kendte internationale forskere har et meget mere dystert billede, end vi har - og selve *afholdelsen* af endnu en Able Archer-øvelse har hverken været et hovedpunkt for os eller har været bestemmende for den samlede tolkning af kriseårene i 1980’erne.

Jens Gregersen har også helt uret, når han vedholdende hævder, at der ikke var noget øget sovjetisk beredskab under ”Able Archer”. Det er tilstrækkeligt at henvise til den på nettet liggende amerikanske særlige nationale efterretningsvurdering SNIE-11-10-84 af 18. maj 1984 (”The Implications of Recent Soviet Military-Political Activities”), som otte amerikanske efterretningstjenester bidrog til. Den er en tilgængelig primærkilde til de sovjetiske beredskabsforanstaltninger i nov. 1983 og i øvrigt til en række andre sovjetiske militære forholdsregler i den højspændte internationale situation i efteråret 1983 og i begyndelsen af 1984 og omtaler bl.a. også spredning af de sovjetiske SSBN’er.

Det hedder i vurderingens punkt 2 om ”Able Archer”: ”Overgang ved sovjetiske flystyrker i Tyskland og Polen [tekststykke ikke afklassificeret] til højt beredskab med klargøring af kernevåbenstyrker, medens NATO gennemførte ”Able Archer-83”, en stabsøvelse om frigivelse af kernevåben”. Disse oplysninger gentages lidt ændret i punkt 18, der også siger, at øvelsen ”var større end tidligere Able Archer-øvelser”. Punkt 18 har fire stadig ikke-afklassificerede tekststykker (der dog er refereret i CIA-chefen Rober M. Gates’ bog ”From the Shadows” fra 1996 og viser beredskabsforanstaltningerne i det baltiske militærdistrikt og ved de øvrige medlemmer af Warszawapagten) og slutter med den militære vurdering, at ved at begrænse alarmen til udvalgte enheder viste Moskva klart, ”at det i virkeligheden ikke troede, at der var mulighed på dette tidspunkt for et NATO-angreb”.¹

Udredningen fremlægger på ingen måde et skrækbillede af ”Able Archer”, og øvelsen i sig selv spiller ikke nogen særlig rolle for udredningen. Men vi er enige med en række amerikanske forfattere (Raymond L. Garthoff, Robert M. Gates, Vojtech Mastny) i, at øvelsen, der som nævnt var større end tidligere ”Able Archer”-øvelser og indførte helt nye procedurer, faldt på et uheldigt tidspunkt, idet den faldt sammen med deployeringen af de nye vestlige INF-våben i Europa – dvs. i en af de mest højtspændte perioder under hele den kolde krig. Arrangerer man meget store, utraditionelle kernevåbenøvelser under international højspænding, risikerer man selvsagt, at spændingen øges yderligere, og at ens intentioner fejltolkes.

”Able Archer”-øvelsen i november 1983 var dårligt timet. Denne vurdering finder vi bekræftet gennem præsidents Reagans optræden efter øvelsen. Præsidentens erfaringer under øvelsen bragte ham til et personligt vendepunkt i spørgsmålet om kernevåben, og han begyndte nu det, der i begyndelsen lignede en enmandskamp for at afskaffe dem.

¹ SNIE 11-10-84 er tilgængelig på nettet under http://www.isn.ethz.ch/php/documents/collection_17/docs/840518_AbleArcher.pdf.

USA's offensiv mod Sovjetunionen i 1980'erne

Udredningens afsluttende perspektivering af den østlige trussel i 1980'erne har været, at det overordnede styrkebillede fra omkring 1980 gradvis ændredes til Vestens fordel som følge af en lang række udviklinger, og at USA fra Reagan-administrationens start iværksatte - i forlængelse af de ofte oversete initiativer Carter-administrationen foretog - en omfattende konfrontation politisk, militært og økonomisk med henblik på at tilføje Sovjetunionen et historisk nederlag og trænge dets indflydelse i verden tilbage. Michael Clemmesen synes at være enig med os i denne generelle vurdering af den amerikanske offensiv.

Offensiven, der kendetegnedes ved den største militære oprustning, USA havde foretaget siden 1950'erne, var tillige fra administrationens og især præsidentens side ledsaget af den stærkeste retorik, der var blevet anvendt over for en fremmed stat siden krigen mod japanerne i 1940'erne. Endelig videreførtes de af Carter-administrationen indførte elementer af en ny kernevåbenstrategi med vægt bl.a. på nuclear warfighting.

En detaljeret behandling i udredningen af de forskellige aspekter af Reagan-administrationens offensiv mod Sovjetunionen har selvsagt været udelukket, og udredningen har alene fokuseret på et af hovedelement i politikken: *den psykologiske krigsførelse*. Dette tema har været helt underbelyst i litteraturen, i høj grad som følge af hemmeligholdelse. Intentionerne bag politikken kom til udtryk i doktrinen om psykologisk krigsførelse. Koordinatoren af denne politik var viceforsvarsminister Fred Iklé, der i en i udredningen citeret artikel skrev, at i kernevåbenenes tidsalder kunne supermagterne ikke føre krig mod hinanden, de var henvist til psykologisk krigsførelse. Det fremgår af Fred Iklé og af udtalelser fra fremtrædende amerikanske officerer, at man bevidst opererede i mellemområdet mellem krig og fred.

De forskellige operationer, der indgik i den psykologiske krigsførelse, hører til de mest hemmeligholdte ting fra denne periode, men i grove træk er operationerne kendte. De indbefattede ud over omfattende ubådsoperationer flyvninger med hele eskadriller af angrebsfly, der fløj ind mod sovjetiske flyvestationer og først i sidste øjeblik drejede af. Ved en øvelse i april 1983 overfløj man sovjetiske militæranlæg på Kurilerne og foretog fingerede bombeangreb. Disse fingerede angreb, der også fandt sted i Østersøen i 1980'erne, havde til erklæret hensigt at stressede det sovjetiske luftforsvar og forvirre og forurolige sovjetledelsen. Det står ikke klart, hvad man på længere sigt agtede at opnå, og hvor langt man ville gå med disse operationer.

Det er næppe tilfældigt, at der var ordre til, at disse operationer ikke måtte efterlade sig "papirspor". De skulle ikke kunne efterforskes, hvis noget gik galt. Operationerne er bevidnet fra Det Nordlige Ishav, Stillehavet og fra Østersøen og har således fundet sted i de dele af periferien af Sovjetunionen, der var tilgængelige fra havet.²

² Kildegrundlaget til viden om operationerne er: (1) Peter Schweizers Reagan-biografi "Victory" (1994); (2) Oral history i form af udsagn fra deltagere i eller vidner til operationerne; (3) den tidligere citerede - nu på nettet tilgængelige - oprindeligt "Top Secret"-klassificerede nationale efterretningsvurdering SNIE 11-10-84 af 18. maj 1984, hvor der tales om "US military exercises and reconnaissance activities near Soviet territory". Det hedder i dens punkt 19: "We are at present uncertain as to what novelty or possible military

Når udredningen omtaler denne side af den amerikanske konfrontationspolitik som ”betænkelig”, beror det på, at denne politik som bevidst formål havde at forvirre og forurolige sovjetledelsen i en situation, hvor den i forvejen var stresset og presset på en række punkter. Man signalerede herigennem, at spillereglerne for omgangen med hinanden var ændret i forhold til détente-årenes regler. De hidtidige spilleregler var bygget op om afskrækkelsen, der for at virke forudsatte en ustabil situation mellem supermagterne. Her havde været tale om en æggedans, der var blevet udviklet til perfektion gennem årene. Ustabiliteten blev så modereret gennem tilbageholdenhed fra begge parter side. Men gennem de forskellige udslag af den psykologiske krigsførelse fra 1981 signalerede Reagan-administrationen, at man var besluttet på et højere risikoniveau end tidligere, og man overlod til modparten at gætte om, hvilke hensigter, USA havde, og hvor langt man egentlig var villig til at gå.

Vi betragter det som en vurdering især af de hemmelige operationer, når den i 1982 afgående udenrigsminister Alexander Haig, der tidligere havde været NATO-chef, i 1984 udtalte: ”Russerne forblev meget, meget mådeholdne, meget meget ansvarlige i denne administrations tre første år. Jeg vægrede mig ved at tro på deres tålmodighed”. At udredningen bringer et så markant citat af en amerikansk general og udenrigsminister er næppe noget grundlag for at stemple udredningen som USA-negativ.

Østersøen inddrages i vestlig styrkepolitik

I udredningen (bd. 3, s. 482ff) demonstreres det gennem statistikker hentet fra det østtyske efterretningsmateriale, at der fra 1979 indtræder såvel en skærpelse som en forøgelse af de vestlige militære aktiviteter i Østersøen.³ Østersøen udvikler sig til en vigtig arena for den vestlige styrkepolitik, om end den næppe spillede den rolle, som Norskehavet og Stillehavet gjorde.

Ifølge østtyskerne deltog danskerne fra starten gennem flådeaktiviteter i gennemførelsen af den skarpere militærpolitik. Vi har rettet henvendelse til Forsvarskommandoen om det danske aktivitetsniveau i Østersøen fra 1975 til 1990, men desværre ikke fået oplysninger. Svarene fra flåden og flyvevåbenet var, at man ikke rådede over tal for danske skibsindsatser og flysorties i perioden.

Det synes at komme som en overraskelse for Michael Clemmesen, at Vesten i 1980’erne i forbindelse med den nye flådestrategi også opererede med offensive militære optioner under en storkrig. Disse omfattede også Østersøen. Som det fremgår af udredningen, indgik vestlige landgangsoperationer i Østersøområdet med stigende vægt i den østlige forsvarsplanlægning i 1980’erne, specielt i den østtyske. Det indebar i realiteten en

objectives the Soviets may have read into recent US and NATO exercises and reconnaissance operations because a detailed comparison of simultaneous “Red” and “Blue” actions has not been accomplished. The Soviets have, as in the past, ascribed the same threatening character to these activities as to US military buildup plans, that is calling them preparations for war. But they have not charged a US intent to prepare for imminent war”.

³ Jf. også statistikken hos Thomas Wegener Friis, *Den usynlige front. DDR’s militære spionage i Danmark under den kolde krig*, 2005, s. 217ff.

tilbagevenden til dele af det trusselsbillede, der havde hersket i Øst i begyndelsen af 1950'erne.

På Forsvarsakademiets pressekonference den 31. august 2005 blev udredningens oplysninger om, at en sølandsætning i Baltikum fra et tidspunkt i 1980'erne var en amerikansk option, affærdiget med en meget voldsom sprogbrug, som om det var udredningens påstand og i øvrigt helt hen i vejret. Udredningen påstår ikke noget på dette punkt, men refererer fra den officielle amerikanske flådestrategi, hvor det om dette emne bl.a. hedder: "Amfibiestyrker vil endnu en gang spille en fremtrædende rolle i den afsluttende fase. MAGTFs [Marine Air Ground Task Forces], der opererede som et element i flådeekspeditionen, kunne landsættes på Nordkap, kysterne i den østlige del af Østersøen eller i Sortehavet, på Kurilerne eller på Sakhalin – og derved tilføje et afgørende styrkebidrag til flådeekspeditionen".⁴ Endvidere refereres i udredningen lignende oplysninger fra et interview med den amerikanske viceforsvarsminister Robert Komer (bd. 3, s. 486).

Det fremgår tydeligt af udredningen, at DIIS er klar over, at det er en option, hvis realisering i givet fald ville kræve, at en række forudsætninger var opfyldt, ligesom der markeres en usikkerhed med hensyn til, hvordan denne option nærmere skal opfattes.

Den sovjetiske frygt for et angreb fra USA

Det er udredningens vurdering, at den sovjetiske ledelse reagerede på den skærpede kurs, amerikanerne slog ind på allerede under præsident Carter med et i forhold til detenteårene mørkere trusselsbillede. Det bemærkes, at sovjetledelsen allerede fra 1980 var stærkt bekymret over de amerikanske intentioner, og at der trængte et trusselsbillede igennem, hvor muligheden af et pludseligt amerikansk kernevåbenangreb spillede en stor rolle. Uroen over de amerikanske intentioner kan følges gennem 1980'erne, i særdeleshed under "the war scare" i 1983-84, men synes i øvrigt at være kommet i bølger formentlig som følge af konkrete vestlige militære initiativer.

Det er den almindelige opfattelse såvel i forskningen som hos den amerikanske militære efterretningstjeneste (jf. afsnittet i SNIE 11-10-84 om de sovjetiske reaktioner), at Sovjetunionen reagerede afdæmpet på den amerikanske konfrontationspolitik i første halvdel af 1980'erne og kun i begrænset omfang søgte at svare igen.

Det siger sig selv, at billedet af sovjetledelsen som en relativt forsigtig, lejlighedsvis næsten skræmt aktør strider mod en række traditionelle tolkninger af udviklingen gennem 1980'erne.

Hovedspørgsmålet vedrørende den sovjetiske "war scare" i 1983-84 er, om der eksisterede en reel frygt i den sovjetiske ledelse, eller om der blot var tale om politiske signaler, der skulle øve indflydelse på omverdenen? Dette spørgsmål stillede den

⁴ P.X. Kelley og Hugh K. O'Donnell, "The Amphibious Warfare Strategy" i supplementshæfte til Naval Proceedings *The Maritime Strategy*, U.S. Naval Institute, January 1986, s. 26. – Denne udgave af flådestrategien er et uklassificeret resumé. General Kelley var chef for U.S. Marine Corps.

amerikanske efterretningstjeneste sig i begyndelsen af 1984 – i en af den kolde krigs mest højspændte perioder – kraftigt tilskyndet af den engelske efterretningstjeneste, der gennem sine kilder (bl.a. dobbeltagenten Gordijevskij), var nået frem til den opfattelse, at russerne var skræmte. Premierminister Margaret Thatcher var overbevist herom og søgte på forskellig vis at få amerikanerne til at dæmpe retorikken, jf. hendes tale i sept. 1983 ("vi skal alle leve på denne planet").

Spørgsmålet om den sovjetiske ledelses virkelige "state of mind" var som den tidligere amerikanske efterretningschef Robert M. Gates skrev i sin bog "From the Shadows" (1996) "terribly important" for USA. Han spurgte sig selv, om man dengang havde været ude af stand til at læse sovjetledelsen holdning korrekt? Havde man utilsigtet provokeret russerne med at gennemføre "Able Archer"? Af hensyn til den amerikanske politikformulering var det selvsagt helt nødvendigt af komme på det rene i dette spørgsmål. I forlængelse af Robert M. Gates kunne man sige i dag: Var der tale om sovjetisk propaganda, kunne det hele afvises med et skuldertræk; var der tale om reel frygt var billedet et helt andet, idet der så kunne forventes en række afgørende sovjetiske forholdsregler bl.a. på det nukleare område.

Som nævnt ovenfor udarbejdede amerikanerne en særskilt national efterretningsvurdering, som de udsendte i maj 1984 (SNIE 11-10-84). Den byggede især på, hvad de amerikanske militære efterretningstjenester havde indhentet om de sovjetiske aktiviteter. Betydningen af de sovjetiske og andre østeuropæiske styrkers alarm under "Able Archer" blev her til en vis grad bagatelliseret og betragtet som en militær forsigtighedsforanstaltning ("military prudence").

Det er vigtigt for bedømmelsen af de amerikanske militære efterretningstjenesters vurdering i maj 1984 at slå fast, at de under arbejdet med vurderingen efter alt at dømme ikke havde adgang til de KGB-telegrammer, som Gordijevskij gav sine kontakter i den britiske efterretningstjeneste. Gordijevskij var et af Vestens betydeligste kilder til viden om forholdene i Moskva, og alt tyder på, at man har søgt at beskytte denne kilde mest muligt. SNIE 11-10-84 vidner ikke om kendskab til den uro, der lyste ud af disse KGB-signaler.

Derfor kunne den nationale efterretningsvurdering endeligt konkludere, at den sovjetiske "war scare" i 1983-84 ikke afspejlede reel frygt for krig i øjeblikket, men tjente politiske formål. Undersøgelsen gav udtryk for, at der var en alvorlig, sovjetisk bekymring for tendenserne i amerikansk politik på grund af den globale offensiv mod Sovjetunionen. Men tolkningen var, at russerne ikke følte en øjeblikkelig trussel, men en trussel på længere sigt (dvs. for situationen når amerikanerne havde oprustet).

Når efterretningstjenesternes tolkning ikke slog igennem, skyldtes det formentlig, at indflydelsesrige amerikanere (heriblandt præsident Reagan) havde supplerende kilder i forhold til amerikanske militære efterretningstjenester, heriblandt kendskab til de vidnesbyrd om opfattelserne i Moskva, der var indeholdt i de KGB-telegrammer, som Gordijevskij udleverede til den britiske efterretningstjeneste (af hvilke nogle er trykt i Christopher Andrew og Oleg Gordijevsky, "Instructions from the Scentre", 1991). Sagen

kunne ikke lægges død, og CIA baksede med problemet op gennem 1980'erne. En sidste overordnet vurdering fra the President's Foreign Intelligence Advisory Board i 1990 var, at efterretningstjenesternes tolkning, at Sovjetunionen blot havde søgt politiske mål med sin "war scare", var malplaceret. Samme opfattelse fremlagde og begrundede den tidligere CIA-chef Robert M. Gates i sine memoirer "From the Shadows" (s. 273 i 1997-udgaven).

Udredningen deler professor Vojtech Mastnys opfattelse, at Sovjetunionen i lange perioder frygtede Vesten, og at denne frygt mere var af generel karakter baseret på viden om Vestens overlegne potentiel,⁵ men udredningen lægger dertil vægt på, at en specifik frygt for et amerikansk kernevåbenangreb kan bevidnes i alle tilfælde fra 1980 og således skal relateres til de nye tendenser, bl.a. på kernevåbenområdet, som den sporede hos amerikanerne allerede under præsident Carter. I 1981 iværksatte sovjetledelsen under indtryk af det øgede amerikanske pres den globale efterretningsoperation "Rjan", der havde til formål at indhente oplysninger, der kunne tyde på, at et sådant angreb var forstående. Den blev i 1983 udvidet til også at omfatte de mindre Warszawapagtlandes efterretningstjenester. Såvel omfanget af "Rjan" som den strenge hemmeligholdelse vidner om, at operationen ikke tjente propagandaformål.

Det er udredningens analyse, at det ikke er korrekt, når det i den internationale litteratur siges, at sovjetledelsens frygt for et angreb mindskedes efter "Able Archer". Det dokumenteres, at en ny bølge af uro løb gennem sovjetledelsen i anden halvdel af 1984, og bl.a. resulterede i, at den østtyske efterretningschef Markus Wolf i juni 1985 kraftigt måtte opprioritere DDR's udenlandsefterretningstjenestes indhentning af oplysninger i Vesten, ligesom det sovjetiske politibureau også anmodede den østtyske ledelse om at påtage sig en mere omfattende militær beredskabsindsats ved zonegrænsen. "Rjan" blev først afskaffet i 1991.

Ubådsincidenterne i Sverige

Som bekendt er uenigheden om de svenske ubådsincidenter igennem 1980'erne meget betydelig. Alle opfattelser er kontroversielle i debatten, og bølgerne går højt. Selv hvis man forestillede sig, at DIIS havde lagt sig på den fortolkning, der gives i den seneste svenske udredning fra 2001 om spørgsmålet, ville det formentlig have givet anledning til kritik. Vi har fremlagt de fortolkninger af sagens militære og politiske aspekter, som vi fandt mest plausible, men er helt på det rene med, at der findes andre opfattelser.

Når det i kritikken på Forsvarsakademiets hjemmeside hedder, at udredningen har valgt "helt ukritisk at godtage sovjetiske forklaringer om ubådshændelserne" og derefter forklare dem med vestlig konspiration, er det – som i tilfældet med "Able Archer" – en helt vildledende gengivelse af udredningens tekst og synspunkter. Udredningen citerer i

⁵ Vojtech Mastny and Malcolm Byrne (Eds.), *A Cardboard Castle? An inside History of the Warsaw Pact, 1995-1991*, 2005, s. 73: "The documentary evidence leaves no doubt that the Soviet Union and its dependents felt genuinely threatened by the West. That the threat was more general than specific did not make their fears any less real. They felt endangered by the dynamism of the West's free societies, the strength of its economic system, its technological superiority, as well as its larger population – all factors that would have been decisive in a war of attrition.

en *fodnote*, hvad chefen for den sovjetiske Østersøflåde i sine erindringer beretter om ubåden S-137's togt i 1981 (bd. 3, s. 488 note 44), men baserer selvsagt sin opfattelse af ubådsincidenterne på egen selvstændig stillingtagen til kilder og litteratur.

Vigende sovjetisk trussel

Billedet af de sovjetiske kapabiliteter 1980'erne og offensive planlægning er paradoksalt. På den ene side opretholdt Sovjetunionen en formidabel landmilitær magt og pumpede til det sidste nye våbensystemer ud. På den anden side tårnede vanskelighederne sig op, og sprækkerne i systemet blev mere og mere synlige (økonomisk, politisk og social krise, Afghanistan, udviklingen i Polen, Vestens voksende militære styrke, den amerikansk-kinesiske tilnærmelse etc.).

Som fremhævet i udredningen var sovjetledelsen helt på det rene med, hvor udviklingen bar hen. En større KGB-analyse i 1981 havde som resultat, at udviklingen med hensyn til de overordnede tendenser viste, at man var i færd med at tabe den kolde krig.

Der indtrådte i i løbet af 1980'erne en relativ forskydning af parternes styrkeforhold til Vestens fordel, men der var fortsat stor ustabilitet, og situationen var ikke ufarlig.

På det militære område var billedet lysere for Danmark af to grunde: (1) den polske krise gjorde det endnu mere usikkert end tidligere, om Polen overhovedet kunne forventes at opfylde sine krigsopgaver over for Danmark; (2) 1980'erne var af økonomiske og teknologiske grunde en svaghedsperiode for Østflåderne. Det var FE's vurdering siden anden halvdel af 1970'erne, at de østlige flåder kunne løse deres fredstidsopgaver, men næppe opgaverne i krigstid. Allerede i 1980 opgav den østtyske flåde at gennemføre landgangsoperationen mod Danmark, formentlig fordi den fandt den uforsvarlig under de rådende styrkeforhold. Allerede inden midten af 1980'erne var planerne om et gennembrud af de danske stræder vejet for planlægning af forsvarskamp inde i Østersøen.